

5BE-O11: ทุมนมนุษย์และการเติบโตทางเศรษฐกิจ: กรณีศึกษาสมาคม ประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

Human Capital and Economics Growth: Case study in Association of Southeast Asian (ASEAN)

พีดดา นพศรี^{1*} และ ชิตตะวัน ชนะกุล¹

Phirada Nopphasri^{1*} and Chittawan Chanagul¹

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อประมาณค่าทุนมนุษย์ของกลุ่มประเทศสมาชิกสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ 7 ประเทศ และเพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างทุนมนุษย์กับการเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศสมาชิกสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาเป็นข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) รายปี ของประเทศสมาชิกสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ 7 ประเทศ ได้แก่ อินโดนีเซีย มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ สิงคโปร์ ไทย เวียดนาม และกัมพูชา ระหว่างปี พ.ศ.2553-2559 ซึ่งในการบรรลุวัตถุประสงค์ข้อแรก ได้ทำการประมาณค่าทุนมนุษย์จากวิธี Income approach (Bosworth, 2005) และในข้อสอง ได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลแบบ Panel Analysis ใช้วิธี Hausman Test เพื่อใช้ในการเลือกแบบจำลองที่เหมาะสม จากการทดสอบพบว่า แบบจำลอง Random effect Model มีความเหมาะสมมากกว่า จากผลการศึกษาพบว่า จากการประมาณค่าทุนมนุษย์ของประเทศสมาชิกสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ 7 ประเทศ ประเทศสิงคโปร์มีค่าทุนมนุษย์เฉลี่ยระหว่างปี พ.ศ.2553-2559 สูงที่สุดใน 7 ประเทศ รองลงมาได้แก่ประเทศฟิลิปปินส์ อันดับต่ำสุดคือประเทศมาเลเซีย โดยประเทศกัมพูชาเป็นประเทศที่มีค่าทุนมนุษย์ต่ำที่สุดใน 7 ประเทศ และจากการวิเคราะห์ข้อมูล พบว่าทุนมนุษย์มีความสัมพันธ์กับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ 0.01

คำสำคัญ: ทุนมนุษย์ การเติบโตทางเศรษฐกิจ ประเทศสมาชิกสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

Abstract

The purpose of this study was to determine human capital of ASEAN countries and investigate the relationship between human capital and economic growth. In this study, the Secondary data of seven ASEAN countries, which are Indonesia, Malaysia, Philippines, Singapore, Thailand, Vietnam, and Cambodia, during 2010 to 2016 was used to examine. And to succeed in the first purpose by estimating human capital from Income approach (Bosworth, 2005) and the second one by Panel analyses using Hausman Test to be chosen the proper model. After testing, it was found that Random effect Model is more appropriate. The result of this study indicates that Singapore comparatively has the highest average of human capital among seven ASEAN countries between 2010 and 2016. Following by Philippines, Malaysia, respectively. In contrast, the lowest one is Cambodia. Moreover, human capital significantly impacts to Economics Growth by 0.01

Keywords: Human capital, Economic growth, ASEAN

¹ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

¹ Faculty of Economics, Kasetsart University

* Corresponding author. E-mail: Phirada.no@ku.th

บทนำ

ปัจจุบันในยุคแห่งนวัตกรรมและความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี การที่จะพัฒนาเศรษฐกิจได้อย่างยั่งยืน ต้องมีการสร้างความสมดุลทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและสิ่งแวดล้อม ด้วยการประยุกต์ใช้ความรู้ความสามารถร่วมกับเทคโนโลยีและนวัตกรรมที่ก้าวหน้า เพื่อเป็นการพัฒนาและเพิ่มมูลค่าแก่ทรัพยากรภายในประเทศ ทรัพยากรในที่นี้รวมถึงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ หรือแรงงาน เป็นการบริหารทรัพยากรมนุษย์ ซึ่งเป็นสินทรัพย์ที่ไม่มีตัวตน ให้แปรเป็นสินทรัพย์ที่สามารถประเมินค่าออกมาได้ เรียกว่า ทุนมนุษย์

Theodore W. Schultz (1961) ได้นิยามทุนมนุษย์ ว่า ความรู้ความสามารถในด้านต่างๆ ของแต่ละบุคคล ที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด รวมถึงความรู้ความสามารถที่เกิดขึ้นในภายหลัง ซึ่งความรู้ความสามารถเหล่านี้อาจเกิดได้จากการศึกษา การเรียนรู้ การฝึกอบรม และจากประสบการณ์ในการทำงาน โดยการพัฒนาทุนมนุษย์นั้นคือการที่แรงงานมีประสิทธิภาพ มีความรู้ความสามารถที่เพิ่มสูงขึ้นก่อให้เกิดความสามารถในการผลิตที่เพิ่มขึ้น ส่งผลต่อความสามารถในการแข่งขันของประเทศ การพัฒนาทุนมนุษย์จึงถือเป็นสิ่งสำคัญ ที่จะต้องมีการพัฒนาในหลายๆด้าน นอกจากนี้ Graton and Ghoshal (2003) ได้กล่าวถึงส่วนผสมของทุนมนุษย์ไว้ 3 ด้าน คือ ทุนทางปัญญา (Intellectual Capital) ประกอบด้วย ทักษะความเชี่ยวชาญเฉพาะตัวบุคคล ความสามารถในการเรียนรู้ และความรู้ที่อยู่ในตัวบุคคล เรียกว่า Tacit Knowledge ถัดมาคือทุนทางสังคม (Social Capital) หรือเครือข่ายความสัมพันธ์ และส่วนสุดท้าย ทุนทางอารมณ์ (Emotional Capital) ประกอบไปด้วย คุณลักษณะต่างๆ เช่น การมีความยืดหยุ่น และการรับรู้ตนเอง เป็นต้น ทุนมนุษย์จึงถือเป็นสิ่งสำคัญในการขับเคลื่อนและการพัฒนาเศรษฐกิจ ในภาวะเศรษฐกิจที่การค้าและการลงทุนระหว่างประเทศมีการแข่งขันสูง ส่งผลให้ประเทศต่างๆ มีการปรับตัวเพื่อรับมือกับภาวะเศรษฐกิจโลก รวมถึงการรวมตัวของกลุ่มประเทศต่างๆ เช่น สหภาพยุโรป ความร่วมมือทางเศรษฐกิจเอเชีย – แปซิฟิก (Asia-Pacific Economic Cooperation) หรือ APEC เป็นต้น รวมถึงการรวมตัวของสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Association of Southeast Asian Nation) หรือ อาเซียน (ASEAN) โดยมีประเทศสมาชิกเริ่มต้น 5 ประเทศได้แก่ อินโดนีเซีย มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ สิงคโปร์ และไทย ต่อมาเมื่อประเทศสมาชิกเพิ่มขึ้น ได้แก่ เวียดนาม ลาว เมียนมาร์ กัมพูชา และบรูไนดารุส-ซาลาม รวมเป็น 10 ประเทศสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในปัจจุบัน การรวมตัวของกลุ่มประเทศสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมความร่วมมือและให้ความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยีแก่ประเทศสมาชิก เพื่อเป็นการสร้างสันติภาพและความมั่นคงของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างโอกาสทางเศรษฐกิจ และเสริมสร้างขีดความสามารถของผู้ประกอบการภายในประเทศจากการแลกเปลี่ยนทรัพยากรในการผลิตและแรงงานเพื่อเป็น การพัฒนาและเรียนรู้ทักษะของแรงงาน ก่อให้เกิดการยกระดับความรู้ความสามารถของแรงงาน ซึ่งเป็นส่วนสำคัญ ในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจของประเทศ เป็นการพัฒนาทุนมนุษย์ในกลุ่มสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งการลงทุนในทุนมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นด้านโภชนาการ คุณภาพการศึกษา และทักษะ เป็นการสร้างทรัพยากรให้มนุษย์ที่มีคุณภาพ นำไปสู่การขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจของสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มั่นคงและยั่งยืน

ธนาคารโลกได้มีการจัดประเภทเศรษฐกิจ โดยมีหลักเกณฑ์ในการจัดประเภท¹ เป็นการเปรียบเทียบโดยใช้ตัวชี้วัดภาวะเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศ คือ รายได้ประชาชาติเบื้องต้น(Gross National Income) หรือ GNI ต่อหัวประชากร ซึ่งรายได้ประชาชาติเบื้องต้นต่อหัวประชากร สามารถเปลี่ยนแปลงได้ จากการเปลี่ยนแปลงของเงินเพื่อ อัตราการแลกเปลี่ยน และจำนวนประชากร ในการจัดประเภทเศรษฐกิจดังกล่าว มีการแบ่งกลุ่มประเทศเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มประเทศรายได้สูง(High Income) กลุ่มประเทศรายได้ปานกลางระดับสูง(Upper Middle Income) กลุ่มประเทศรายได้ปานกลางระดับต่ำ(Lower Middle Income) และกลุ่มประเทศรายได้ต่ำ(Low Income)

ในกลุ่มประเทศสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประเทศสิงคโปร์ ซึ่งเป็นประเทศที่มีระดับรายได้สูง มีดัชนีทุนมนุษย์ อยู่ที่ 0.88 หรือร้อยละ 88 เป็นอันดับที่หนึ่ง รองลงมาเป็นประเทศเวียดนาม เป็นประเทศรายได้ปานกลางระดับต่ำ มีดัชนีทุนมนุษย์ 0.67 ถัดมาเป็นมาเลเซียและไทย เป็นประเทศรายได้ปานกลางระดับสูง ดัชนีทุนมนุษย์ อยู่ที่ 0.62 และ 0.60 ตามลำดับ และประเทศลาว เป็นประเทศรายได้ปานกลางระดับต่ำ มีดัชนีทุนมนุษย์ 0.45 มีค่าน้อยที่สุดในประเทศสมาชิกสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยมีค่าเฉลี่ยดัชนีทุนมนุษย์ของอาเซียนอยู่ที่ 0.59 จากภาพที่ 1 จะเห็นได้ว่า ดัชนีทุนมนุษย์ปี พ.ศ.2560 ประเทศที่มีรายได้สูง มีค่าดัชนีทุนมนุษย์ที่สูงกว่า กลุ่มประเทศรายได้ปานกลางระดับสูง และกลุ่มประเทศรายได้ปานกลางระดับต่ำ โดยที่กลุ่มประเทศรายได้ปานกลางระดับสูง มีค่าดัชนีทุนมนุษย์ที่สูงกว่า กลุ่มประเทศรายได้ปานกลางระดับต่ำ

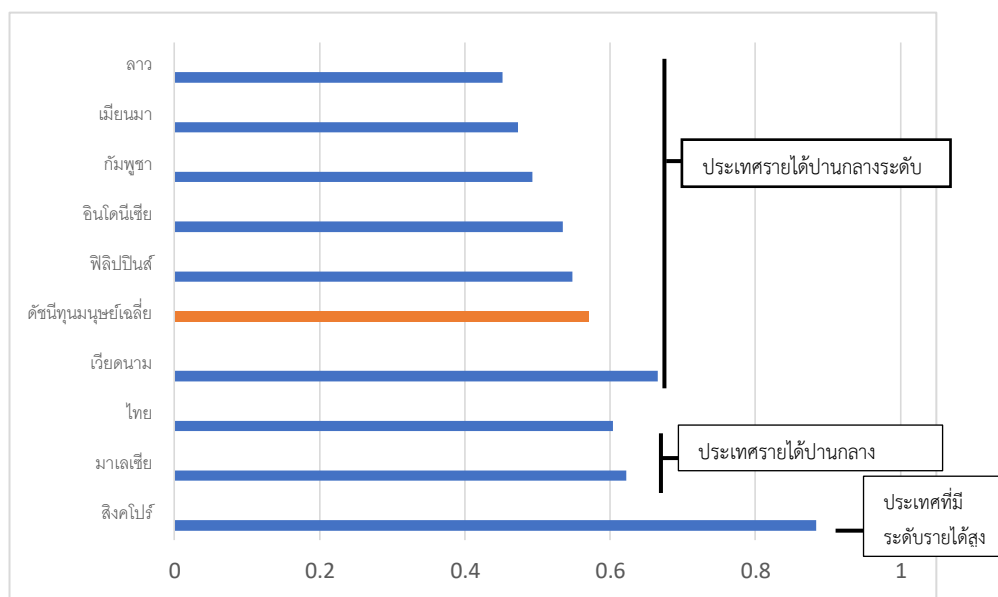

Figure 1 Human Capital Index in Association of Southeast Asian 2017

ถึงแม้ว่ากลุ่มสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะประสบความสำเร็จในการพัฒนาทางเศรษฐกิจโดยสามารถพัฒนาจากประเทศรายได้ต่ำเป็นประเทศรายได้ปานกลาง อย่างไรก็ตาม ค่าเฉลี่ยจำนวนปีในการศึกษาจาก World Bank (2018) ซึ่งเป็นตัวชี้วัดด้านการศึกษา และการพัฒนาทักษะแรงงานภายในประเทศ ซึ่งกลุ่มประเทศสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีค่าเฉลี่ยจำนวนปีในการศึกษาอยู่ที่ 8.57 ปี ซึ่งยังต่ำ

¹ หลักเกณฑ์ในการแบ่งกลุ่มประเทศเศรษฐกิจด้วยรายได้ประชาชาติต่อหัว คือ 1) กลุ่มประเทศรายได้สูง สูงกว่า 12,375 ดอลลาร์สหรัฐ 2) กลุ่มประเทศรายได้ปานกลางระดับสูงระหว่าง 3,996 – 12,375 ดอลลาร์สหรัฐ 3) กลุ่มประเทศรายได้ปานกลางระดับต่ำระหว่าง 1,026 – 3,995 ดอลลาร์สหรัฐ 4) กลุ่มประเทศรายได้ต่ำ ต่ำกว่า 1,025 ดอลลาร์สหรัฐ

กว่าค่าเฉลี่ยที่คาดหวังของจำนวนปีการศึกษาที่ธนาคารโลกคาดการณ์ไว้คือ 11.8 ปี อยู่ 3.23 ปี เมื่อพิจารณาในกลุ่มสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พบว่า ประเทศสิงคโปร์มีค่าเฉลี่ยจำนวนปีในการศึกษาสูงสุดในกลุ่มประเทศสมาชิกสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีค่าอยู่ที่ 12.9 ปี รองลงมาเป็นประเทศเวียดนามมีค่าเฉลี่ยจำนวนปีในการศึกษา มีค่าอยู่ที่ 10.74 ปี และประเทศลาวมีค่าเฉลี่ยจำนวนปีในการศึกษาต่ำที่สุดในกลุ่มประเทศสมาชิกอาเซียน มีค่าอยู่ที่ 6.4 ปี โดยค่าเฉลี่ยปีการศึกษาของประเทศสมาชิกสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีค่าอยู่ที่ 8.57 ปี และเมื่อพิจารณาพบว่า สิงคโปร์ที่เป็นประเทศที่มีระดับรายได้สูง มีค่าเฉลี่ยจำนวนปีในการศึกษาสูงกว่า เวียดนาม มาเลเซีย ไทย ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย กัมพูชา เมียนมาและลาว ซึ่งเป็นกลุ่มประเทศรายได้ปานกลางระดับสูง และกลุ่มประเทศรายได้ปานกลางระดับต่ำ

ดังนั้น ในงานวิจัยครั้งนี้จะทำการประมาณค่าทุนมนุษย์และศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างทุนมนุษย์กับการเติบโตทางเศรษฐกิจ ทั้งนี้ในประเด็นดังกล่าวได้มีงานวิจัยโดยใช้ข้อมูลทุนมนุษย์ของประเทศสมาชิกสหภาพยุโรป ซึ่งผลการศึกษาพบว่า ทุนมนุษย์มีความสัมพันธ์เชิงบวกต่อการเติบโตของผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศสมาชิกยุโรป (Alma & Kristina, 2018) อย่างไรก็ตาม การศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างทุนมนุษย์กับการเติบโตทางเศรษฐกิจยังไม่ปรากฏโดยใช้ข้อมูลประเทศในกลุ่มสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งประเทศในกลุ่มสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีบริบททางสังคมและเศรษฐกิจที่แตกต่างจากกลุ่มประเทศสมาชิกยุโรป ดังนั้นเพื่อความชัดเจนมากยิ่งขึ้น ในการศึกษาครั้งนี้ ได้มีการศึกษาโดยใช้การประมาณค่าทุนมนุษย์จากข้อมูลประเทศสมาชิกสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งนี้ด้วยประเทศลาว ประเทศเมียนมาร์ และประเทศบรูไน นั้นเป็นประเทศกำลังพัฒนาที่มีโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่ต้องพึ่งพาการส่งออกทรัพยากรธรรมชาติค่อนข้างสูงในการสร้างการเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยประเทศลาวเน้นการเข้ามาลงทุนจากต่างประเทศและการส่งออก ในอุตสาหกรรมทรัพยากรเข้มข้น ได้แก่ การผลิตไฟฟ้า และเหมืองแร่ ประเทศเมียนมาร์ซึ่งเป็นหนึ่งในประเทศที่มีทรัพยากรอุดมสมบูรณ์มากเศรษฐกิจของเมียนมาร์จึงพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ ไฟฟ้า เหมือง น้ำมัน และก๊าซธรรมชาติเป็นแหล่งรายได้หลักของประเทศ เช่นเดียวกับกับประเทศบรูไนที่เน้นการส่งออกน้ำมันเป็นหลักในการสร้างรายได้ให้แก่ประเทศ ทำให้ทั้ง 3 ประเทศนี้อาจมีความมุ่งมั่นในการพัฒนาทุนมนุษย์ค่อนข้างน้อยส่งผลต่อการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับทุนมนุษย์ในด้านต่างๆ ทำให้ในงานวิจัยครั้งนี้ได้มีการศึกษาโดยใช้การประมาณค่าทุนมนุษย์จากข้อมูลประเทศสมาชิกสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ 7 ประเทศ ที่มุ่งมั่นและให้ความสำคัญกับการพัฒนาทุนมนุษย์ ได้แก่ อินโดนีเซีย มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ สิงคโปร์ ไทย เวียดนาม และกัมพูชา ทั้งนี้ หากผลการศึกษาออกมาในทิศทางเดียวกัน ย่อมทำให้ได้ผลสรุปแก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องนำไปสู่การพัฒนาทุนมนุษย์ ซึ่งจะเป็นตัวสะท้อนถึงประสิทธิภาพและผลิตภาพของแรงงานภายในประเทศ

บทความวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อประมาณค่าทุนมนุษย์ของกลุ่มประเทศสมาชิกสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ 7 ประเทศ ได้แก่ อินโดนีเซีย มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ สิงคโปร์ ไทย เวียดนาม และกัมพูชา โดยใช้ข้อมูลทศวรรษปฏิรูปปี ในช่วง พ.ศ.2553-2559 เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างทุนมนุษย์กับการเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศสมาชิกสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

สำหรับบทความนี้แตกต่างจากงานศึกษาในอดีต เนื่องจากที่ผ่านมาการศึกษาการประมาณค่าทุนมนุษย์ และศึกษาหาความสัมพันธ์ระหว่างทุนมนุษย์กับการเติบโตทางเศรษฐกิจ ในหลากหลายประเทศ ไม่ว่าจะเป็นประเทศไต้หวัน ปากีสถาน โปรตุเกส รวมทั้งการศึกษาในกลุ่มประเทศต่างๆ เช่น กลุ่มประเทศแอฟริกา ประเทศสมาชิกสหภาพยุโรป รวมถึงกลุ่มประเทศสมาชิกอาเซียน โดยใช้วิธีการประมาณด้วยวิธีแตกต่างกันออกไปเช่น การ

ใช้จำนวนปีการศึกษาเฉลี่ย อัตราการลงทะเบียนเรียน ค่าใช้จ่ายด้านการศึกษา นวัตกรรม และดัชนีทุนมนุษย์ เป็นต้น และจากผลการศึกษาพบว่าทุนมนุษย์มีผลเชิงบวกต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจ พบในงานศึกษาของ (Yih-chyi Chuang, 2000; Aurora Teixeira, 2004; Kwabena, 2006; Du Yuhong, 2017; Hazwan Haini, 2019) นอกจากนี้จากงานศึกษาของ (นพพล โชติวรวรรณ, 2554) ได้ทำการประมาณค่าทุนมนุษย์ด้วยแนวคิด Income approach ด้วยวิธี Bosworth ในการประมาณค่าทุนมนุษย์ของประเทศไทย และได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างทุนมนุษย์กับการเติบโตทางเศรษฐกิจ จากการศึกษาพบว่าทุนมนุษย์มีผลเชิงบวกต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จะมีความแตกต่างคือจะทำการประมาณค่าทุนมนุษย์ของกลุ่มประเทศสมาชิกสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ 7 ประเทศ ได้แก่ อินโดนีเซีย มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ สิงคโปร์ ไทย เวียดนาม และกัมพูชา โดยใช้วิธีการประมาณด้วยแนวคิด Income approach (Bosworth, 2005) ภายใต้ข้อสมมติ ในการใช้อัตราผลตอบแทนทางการศึกษาซึ่งรวมถึงศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างทุนมนุษย์กับการเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศสมาชิกสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

วิธีการศึกษา

การศึกษาใช้ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) รายปี ของประเทศสมาชิกสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ 7 ประเทศ ได้แก่ อินโดนีเซีย มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ สิงคโปร์ ไทย เวียดนาม และกัมพูชา ระหว่างปี พ.ศ.2553-2559 ทั้งนี้ด้วยประเทศลาว ประเทศเมียนมาร์ และประเทศบรูไน นั้นเป็นประเทศกำลังพัฒนาที่มีโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่ต้องพึ่งพาการส่งออกทรัพยากรธรรมชาติค่อนข้างสูงในการสร้างการเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยประเทศลาวเน้นการเข้ามาลงทุนจากต่างประเทศและการส่งออก ในอุตสาหกรรมทรัพยากรเข้มข้น ได้แก่ การผลิตไฟฟ้า และเหมืองแร่ ประเทศเมียนมาร์ซึ่งเป็นหนึ่งในประเทศที่มีทรัพยากรอุดมสมบูรณ์มากเศรษฐกิจของเมียนมาร์จึงพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ ไฟฟ้า เหมือง น้ำมัน และก๊าซธรรมชาติเป็นแหล่งรายได้หลักของประเทศ เช่นเดียวกับกับประเทศบรูไนที่เน้นการส่งออกน้ำมันเป็นหลักในการสร้างรายได้ให้แก่ประเทศ ทำให้ทั้ง 3 ประเทศนี้อาจมีความมุ่งมั่นในการพัฒนาทุนมนุษย์ค่อนข้างน้อยส่งผลต่อการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับทุนมนุษย์ในด้านต่างๆ ทำให้ในงานวิจัยครั้งนี้ได้มีการศึกษาโดยใช้การประมาณค่าทุนมนุษย์จากข้อมูลประเทศสมาชิกสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ 7 ประเทศ โดยผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศต่อหัวเป็นตัวแปรตาม ในขณะที่ตัวแปรอิสระ คือ ทุนมนุษย์ ซึ่งข้อมูลตัวแปรเกี่ยวกับการเติบโตทางเศรษฐกิจนำมาจากธนาคารโลก

จุดประสงค์ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ได้แก่ 1) เพื่อประมาณค่าทุนมนุษย์ของกลุ่มประเทศสมาชิกสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และ 2) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างทุนมนุษย์กับการเติบโตทางเศรษฐกิจของกลุ่มประเทศสมาชิกสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงแบ่งวิธีการศึกษาออกเป็น 2 ส่วน ดังต่อไปนี้

ส่วนที่หนึ่ง: เพื่อรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นคือ ประมาณค่าทุนมนุษย์ของกลุ่มประเทศสมาชิกสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตามแนวคิด Income approach

ส่วนที่สอง: เพื่อรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นคือ ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างทุนมนุษย์กับการเติบโตทางเศรษฐกิจของกลุ่มประเทศสมาชิกสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งศึกษาข้อมูลพาแนลระดับประเทศจำนวน 7 ประเทศ ในช่วงปี พ.ศ.2553-2559

การประมาณค่าทุนมนุษย์

การศึกษาครั้งนี้ใช้วิธีการประมาณค่าทุนมนุษย์ของกลุ่มประเทศสมาชิกสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ด้วยแนวคิด Income approach จากการศึกษาทฤษฎีที่เกี่ยวข้องในการประมาณค่าทุนมนุษย์พบว่าเหตุผลที่เลือกใช้วิธี Income approach เนื่องจากหากประมาณค่าโดยวิธีอัตราการเรียนรู้หนังสือ เป็นทักษะเบื้องต้นซึ่งไม่สะท้อนประสิทธิภาพแรงงานที่แท้จริง ถ้าใช้อัตราการลงทะเบียนเรียน ซึ่งคำนวณจากอัตราผู้เรียนต่อประชากรวัยเรียน แต่การวัดอัตราผู้เรียนนั้น ผู้เรียนยังไม่สำเร็จการศึกษา ผู้เรียนจึงยังไม่เข้าสู่ตลาดแรงงานอย่างแท้จริง จึงไม่สะท้อนจำนวนแรงงานที่แท้จริงในปัจจุบัน การใช้จำนวนปีการศึกษาเฉลี่ย เป็นวิธีที่ใช้จำนวนปีเป็นตัวถ่วงน้ำหนัก จะไม่สะท้อนถึงความสามารถที่แท้จริงของแรงงาน

การประมาณค่าทุนมนุษย์ตามแนวคิด Income approach ด้วยวิธี Bosworth ภายใต้ข้อสมมติ ในการใช้อัตราผลตอบแทนทางการศึกษา โดยกำหนดอัตราผลตอบแทนทางการศึกษาคงที่ ร้อยละ 7 ต่อปี คำนวณดังนี้

$$H^B = (1 + r)^S L_S$$

โดยที่ r คือ อัตราผลตอบแทนทางการศึกษากำหนดให้คงที่ร้อยละ 7 ต่อปี
 S คือ ระยะเวลาที่ใช้ในการศึกษาระดับการศึกษาขั้นสูง
 L_S คือ จำนวนแรงงานที่ระดับการศึกษาระดับการศึกษาขั้นสูง

การวิเคราะห์ข้อมูลภาคตัดขวางทางยาว (Panel Data Analysis)

ซิดดะวัน ชนะกุล (2562) ข้อมูลภาคตัดขวางทางยาว ประกอบไปด้วย ข้อมูลภาคตัดขวาง และข้อมูลอนุกรมเวลา เป็นข้อมูลที่เกิดจากการสังเกตข้อมูลนั้นๆ จากหน่วยเดิม หลายๆ ครั้ง ณ ช่วงเวลาที่เปลี่ยนแปลงไป โดยข้อดีของการใช้ข้อมูลภาคตัดขวางทางยาว คือให้ผลการประมาณค่าที่มีประสิทธิภาพสูง เนื่องจากชุดข้อมูลภาคตัดขวางทางยาว ประกอบไปด้วยข้อมูลสองชุด ทั้งข้อมูลภาคตัดขวาง และข้อมูลอนุกรมเวลา มีความละเอียด ทำให้มีประสิทธิภาพมากกว่าการประมาณค่าที่แยกกระหว่าง การประมาณค่าโดยใช้ข้อมูลภาคตัดขวางและการประมาณค่าโดยใช้ข้อมูลอนุกรมเวลา นอกจากนี้ยังเหมาะกับค่าสังเกตที่มีจำนวนมากๆ

โดยเริ่มจากการทดสอบความมีเสถียรภาพของตัวแปร โดยการนำข้อมูลอนุกรมเวลามาทดสอบความนิ่งของข้อมูลด้วยวิธี panel unit root test ด้วยวิธี Levin, Lin and Chu (LLC Test) จากนั้นทำการประมาณแบบจำลองการวิเคราะห์ถดถอย Panel Data ใน 2 วิธี ได้แก่ Fixed effect model (FEM) และ Random effect model (REM) โดยการเลือกผลการประมาณการจากวิธีที่เหมาะสม

ผลการศึกษาและอภิปรายผล

ส่วนแรกแสดงผลการประมาณค่าทุนมนุษย์จากวิธี Income approach ด้วยวิธี Bosworth เป็นการประมาณค่าทุนมนุษย์ ณ ระดับการศึกษาขั้นสูง (Advanced Education) ของกลุ่มประเทศสมาชิกสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จำนวน 7 ประเทศ ในช่วงปี พ.ศ.2553-2559 โดยที่ค่าทุนมนุษย์ที่ได้จากการคำนวณนั้นยิ่งมีค่ามากยิ่งขึ้น แสดงใน Table 1

Table 1 Human Capital in Association of Southeast Asian 2010-2016

Country	Years						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Singapore	36.95	36.95	36.96	36.98	37.01	37.00	37.00
Malaysia	36.45	36.52	36.50	36.52	36.59	36.66	36.66
Thailand	35.94	35.99	36.00	36.05	36.21	36.24	36.26
Vietnam	35.51	35.59	35.65	35.72	35.81	35.89	35.96
Philippines	36.88	36.88	36.71	36.72	36.71	36.71	36.72
Indonesia	35.55	35.60	35.70	35.75	35.80	35.89	35.97
Cambodia	34.07	34.23	34.40	34.67	35.15	35.13	35.31

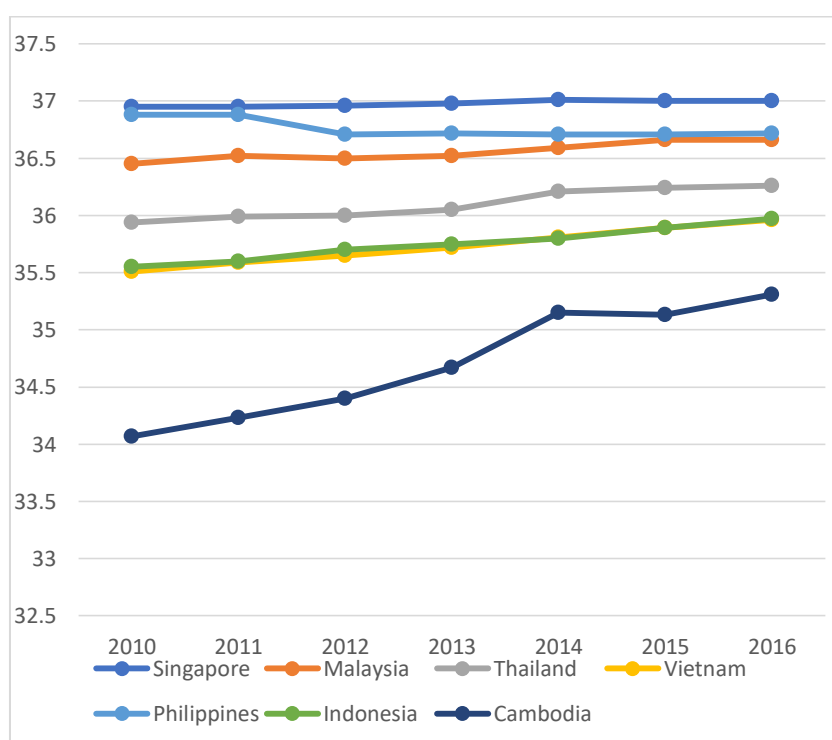

Figure 2 Human Capital in Association of Southeast Asian 2010-2016

จาก Figure 2 แสดงการเจริญเติบโตของทุนมนุษย์ของกลุ่มประเทศสมาชิกสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จำนวน 7 ประเทศ โดยประเทศสิงคโปร์ ปี ค.ศ.2010 มีการเจริญเติบโตของทุนมนุษย์อยู่ที่ร้อยละ 36.95 เพิ่มขึ้นในทุกปี เพิ่มขึ้นสูงสุดในปี ค.ศ.2014 มีค่าอยู่ที่ร้อยละ 37.01 ประเทศมาเลเซีย ในปี ค.ศ.2010 มีการเจริญเติบโตของทุนมนุษย์อยู่ที่ร้อยละ 36.45 ลดลงในปี ค.ศ.2012 มีการเจริญเติบโตของทุนมนุษย์อยู่ที่ร้อยละ 36.50 และมีค่าเพิ่มขึ้นในปีต่อมา โดยสูงสุดในปี ค.ศ.2016 มีค่าอยู่ที่ร้อยละ 36.66 ประเทศไทย ปี ค.ศ.2010 มีการเจริญเติบโตของทุนมนุษย์อยู่ที่ร้อยละ 35.94 และมีค่าเพิ่มขึ้นในปีต่อมา สูงสุดในปี ค.ศ.2016 มีค่าอยู่ที่ร้อยละ 36.26 ประเทศเวียดนาม ปี ค.ศ.2010 มีการเจริญเติบโตของทุนมนุษย์อยู่ที่ร้อยละ 35.51 มีค่าเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ และมีค่าสูงสุดในปี ค.ศ.2016 มีค่าอยู่ที่ร้อยละ 35.96 ประเทศฟิลิปปินส์ ปี ค.ศ.2010 มีการเจริญเติบโตของทุนมนุษย์อยู่ที่ร้อยละ 36.88 ซึ่งเป็นค่าสูงสุด และลดลงในปีในปีต่อมา และเพิ่มขึ้นในปี ค.ศ.2016 ซึ่งเป็นค่าสูงสุดอยู่ที่

36.72 ประเทศอินโดนีเซีย ปี ค.ศ.2010 มีการเจริญเติบโตของทุนมนุษย์อยู่ที่ร้อยละ 35.55 และมีค่าเพิ่มขึ้นในปีต่อๆ มา โดยสูงสุดในปี ค.ศ.2016 มีค่าอยู่ที่ร้อยละ 35.97 ประเทศกัมพูชา ปี ค.ศ.2010 มีการเจริญเติบโตของทุนมนุษย์อยู่ที่ร้อยละ 34.07 มีค่าเพิ่มขึ้นในปีต่อๆมา และลดลงในปี ค.ศ.2015 อยู่ที่ร้อยละ 35.13 ต่อมาเพิ่มสูงสุดในปี ค.ศ.2016 มีค่าอยู่ที่ร้อยละ 35.31

Table 2 Gross Domestic Product Growth Rates in Association of Southeast Asian 2010-2016

Country	Years						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Singapore	26.67	26.75	26.80	26.83	26.86	26.90	29.94
Malaysia	27.08	27.16	27.23	27.26	27.32	27.34	27.39
Thailand	27.51	27.54	27.64	27.68	27.69	27.71	27.77
Vietnam	26.64	26.72	26.84	26.91	26.99	27.06	27.15
Philippines	26.99	27.05	27.14	27.21	27.27	27.32	27.41
Indonesia	28.35	28.43	28.51	28.56	28.60	28.60	28.64
Cambodia	24.27	24.36	24.47	24.55	24.61	24.69	24.78

Table 2 แสดงการเจริญเติบโตของผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศต่อหัวของกลุ่มประเทศสมาชิกสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จำนวน 7 ประเทศ ในช่วงปี ค.ศ. 2010-2016 ผลที่ได้จากการศึกษาถ่วงน้ำหนักผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศต่อหัวของกลุ่มประเทศสมาชิกสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จำนวน 7 ประเทศมีการเติบโตเพิ่มขึ้นทุกปีในทุกประเทศที่ศึกษา ซึ่งเมื่อพิจารณาควบคู่กับการเจริญเติบโตของทุนมนุษย์ของกลุ่มประเทศสมาชิกสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จำนวน 7 ประเทศ จะเห็นว่า ประเทศสิงคโปร์ ประเทศมาเลเซีย ประเทศไทย ประเทศเวียดนาม ประเทศอินโดนีเซีย และประเทศกัมพูชา พบว่าการเจริญเติบโตของทุนมนุษย์และการเจริญเติบโตของผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศต่อหัวประชากรมีค่าเพิ่มขึ้นในทิศทางเดียวกัน ยกเว้นประเทศฟิลิปปินส์ พบว่าการเจริญเติบโตของทุนมนุษย์และการเจริญเติบโตของผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศต่อหัวประชากรเพิ่มขึ้นในทิศทางตรงข้าม

ส่วนที่สองศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างทุนมนุษย์กับการเติบโตทางเศรษฐกิจของกลุ่มประเทศสมาชิกสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งศึกษาข้อมูลพาแนลระดับประเทศจำนวน 7 ประเทศ ในช่วงปี พ.ศ.2553-2559

Table 3 Levin, Lin and Chu (LLC Test)

ตัวแปร	t-statistics	P-value
GDP	-6.50	0.00*
Hu	-4.17	0.00*
FDI	-5.54	0.00*
S	-7.44	0.00*
TRD	-3.95	0.00*

Note: * represent significant at 0.01

Table 3 ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า การทดสอบ Panel unit root test เป็นการทดสอบความนิ่งของข้อมูล ทำการทดสอบด้วยวิธี Levin, Lin and Chu (LLC Test) พบว่า ในทุกชุดข้อมูลอนุกรมเวลาของตัวแปรนั้น สามารถที่จะปฏิเสธสมมติฐานหลัก ณ ระดับนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.01 กล่าวคือ ทุกตัวแปรนั้นมีความนิ่งของข้อมูล หรือมีคุณสมบัติ Stationary

ผลการทดสอบ Hausman Test แสดงใน Table 3 เปรียบเทียบแบบจำลอง Fixed effect และ Random effect ของสมการปัจจัยที่กำหนดการเจริญเติบโตของผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศต่อหัวประชากร ผลการทดสอบพบว่า แบบจำลองที่เหมาะสม คือ แบบจำลอง Random effect เนื่องจากไม่สามารถปฏิเสธสมมติฐานหลัก ณ ระดับนัยสำคัญ 0.05 จากการศึกษาพบว่า ทุนมนุษย์มีความสัมพันธ์ในทิศทางเดียวกันกับการเจริญเติบโตของผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศต่อหัวประชากรอย่างมีนัยสำคัญ 0.01 กล่าวคือ เมื่อค่าทุนมนุษย์สูงขึ้น การเจริญเติบโตของผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศต่อหัวประชากรจะสูงขึ้น โดยมีค่าสัมประสิทธิ์เท่ากับ 0.418 และเมื่อพิจารณาผลการศึกษาดัชนีตัวแปรอิสระอื่นๆ พบว่า การออมมีความสัมพันธ์ในทิศทางเดียวกันกับการเจริญเติบโตของผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศต่อหัวประชากรอย่างมีนัยสำคัญ 0.01 มีค่าสัมประสิทธิ์เท่ากับ 0.006 การลงทุนทางตรงจากต่างประเทศมีความสัมพันธ์ในทิศทางตรงกันข้ามกับการเจริญเติบโตของผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศต่อหัวประชากรอย่างมีนัยสำคัญ 0.05 ค่าสัมประสิทธิ์เท่ากับ -0.007 และตัวแปรการเปิดประเทศพบว่า ไม่มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศต่อหัวประชากรอย่างมีนัยสำคัญ

Table 3 Hausman Test

Independent variable	Dependent variable	
	GDP	
	Fixed effect model	Random effect model
Hu	0.416* (0.000)	0.418* (0.000)
FDI	-0.007** (0.020)	-0.007** (0.015)
S	0.006* (0.000)	0.006* (0.000)
TRD	-0.0005 (0.704)	-0.0006 (0.632)
CONSTANT	11.33* (0.000)	11.19* (0.000)
Hausman Test	Chi-square = 1.02 Prob. = 0.907	

Note: *, ** represent significant at 0.01 and 0.05

Number in (*) represent P-value

พิจารณาผลการศึกษาที่ว่าทุนมนุษย์มีความสัมพันธ์ในทิศทางเดียวกันกับการเจริญเติบโตของผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศต่อหัวประชากร อย่างมีนัยสำคัญ พบว่าผลการศึกษานี้สอดคล้องกับ งานศึกษาของ Chuang (2000), Aurora (2004) และนพพล (2554) ที่พบว่า ทุนมนุษย์มีผลกระทบทางบวกต่อการเติบโตทาง

เศรษฐกิจ และจากการผลการศึกษา การออมมีความสัมพันธ์ในทิศทางเดียวกันกับการเจริญเติบโตของผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศต่อหัวประชากรอย่างมีนัยสำคัญ สอดคล้องกับผลการศึกษาของ Choudhry (2018) ที่พบว่า การออมมีความสัมพันธ์เชิงบวกอย่างมีนัยสำคัญกับการเติบโตทางเศรษฐกิจ ในส่วนของผลการศึกษาลงทุนทางตรงจากต่างประเทศมีความสัมพันธ์ในทิศทางตรงกันข้ามกับการเติบโตทางเศรษฐกิจ อย่างมีนัยสำคัญ สอดคล้องกับงานวิจัยของ Aviral Kumar (2011) ที่พบว่า การลงทุนทางตรงจากต่างประเทศมีความสัมพันธ์ในทิศทางตรงกันข้ามกับการเติบโตทางเศรษฐกิจ และจากการการศึกษาตัวแปรการเปิดประเทศ นั้นสอดคล้องกับผลงานวิจัยของ Sayef Bafari, Mohamed (2017) ที่พบว่า การเปิดประเทศไม่มีความสัมพันธ์กับการเติบโตทางเศรษฐกิจ

สรุป

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ประเมินค่าทุนมนุษย์ของกลุ่มประเทศสมาชิกสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ 7 ประเทศ และ 2) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างทุนมนุษย์กับการเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศสมาชิกสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สามารถสรุปผลได้ดังนี้

จากวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ประเมินค่าทุนมนุษย์ของกลุ่มประเทศสมาชิกสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ 7 ประเทศ เมื่อพิจารณาค่าทุนมนุษย์เฉลี่ย ประเทศสิงคโปร์มีค่าทุนมนุษย์เฉลี่ยระหว่างปี พ.ศ.2553-2559 สูงที่สุดใน 7 ประเทศ ซึ่งประเทศสิงคโปร์มีค่าทุนมนุษย์เฉลี่ยอยู่ที่ 36.98 รองลงมาได้แก่ประเทศฟิลิปปินส์มีค่าทุนมนุษย์อยู่ที่ 36.76 อันดับที่สามคือประเทศมาเลเซียมีค่าทุนมนุษย์เฉลี่ยอยู่ที่ 36.55 ถัดมาได้แก่ประเทศไทย อินโดนีเซีย เวียดนาม มีค่าทุนมนุษย์เฉลี่ยอยู่ที่ 36.10, 35.75 และ 35.73 ตามลำดับ โดยประเทศกัมพูชาเป็นประเทศที่มีค่าทุนมนุษย์ต่ำที่สุดใน 7 ประเทศ ประเทศกัมพูชามีค่าทุนมนุษย์เฉลี่ยอยู่ที่ 34.71

จากวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างทุนมนุษย์กับการเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศสมาชิกสมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพหุแนล โดยการใช้แบบจำลองทางสถิติ การทดสอบ Hausman Test พบว่าแบบจำลอง Random effect มีความเหมาะสมในการใช้เพื่อคาดประมาณมากกว่า ทั้งนี้ จากการศึกษาพบว่า ทุนมนุษย์มีความสัมพันธ์กับการเติบโตของผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศต่อหัวประชากรอย่างมีนัยสำคัญ 0.01

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากผลการศึกษาพบว่าทุนมนุษย์มีความสัมพันธ์ในทางบวกต่อการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ซึ่งจากการศึกษาในครั้งนี้พบว่าอัตราส่วนแรงงานที่จบการศึกษาระดับสูงมีส่วนในการเพิ่มขึ้นของทุนมนุษย์ ภาครัฐควรเพิ่มค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและการพัฒนาทางด้านการศึกษา เป็นการลงทุนเพื่อส่งเสริมให้มีการเข้าถึงการศึกษาขั้นสูงมากยิ่งขึ้น เพื่อเพิ่มจำนวนแรงงานที่จบการศึกษาระดับสูงในตลาดแรงงานให้มากขึ้น เพื่อเป็นการเพิ่มคุณภาพและความสามารถในการแข่งขันระหว่างประเทศและสนองความต้องการของตลาด ซึ่งอาจทำให้ทุนมนุษย์เป็นตัวแปรในการวิเคราะห์การเติบโตทางเศรษฐกิจได้ดียิ่งขึ้น เพื่อที่รัฐจะได้ทำประโยชน์จากการศึกษาค้นคว้านี้เป็นแนวทางในการกำหนดนโยบายได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

ข้อเสนอแนะในการศึกษาค้นคว้าต่อไป

1) ผลการประมาณค่าทุนมนุษย์ครั้งนี้เนื่องจากข้อจำกัดทางด้านข้อมูลของแต่ละประเทศทำให้การประมาณค่าทุนมนุษย์ด้วยวิธี Income approach (Bosworth, 2005) นั้น เป็นการประมาณโดยการกำหนดให้

อัตราผลตอบแทนทางการศึกษาเท่ากันที่ร้อยละ 7 ซึ่งอาจทำให้ค่าการประมาณที่ได้ขึ้นอยู่กับอัตราแรงงานที่จบการศึกษา ณ ระดับการศึกษานั้นๆ แทน ในการศึกษาครั้งต่อไปอาจใช้การประมาณค่าทุนมนุษย์ในรูปแบบอื่นๆ ที่อาจทำให้ได้ค่าทุนมนุษย์ที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

2) เพิ่มรายละเอียดในการศึกษาการประมาณค่าทุนมนุษย์ เช่น การแบ่งเป็นเพศชายและเพศหญิง นอกจากนี้ อาจเปลี่ยนหรือเพิ่มประเด็นในการศึกษา เช่น ในมิติของการศึกษาทุนมนุษย์และการแข่งขันระหว่างประเทศ เป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

- Alma and Kristina. (2018). Impact of Human Capital Development on Productivity Growth in EU member states. VGTU Journals, 16, 1-12.
- Aurora Teixeira and Natercia Fortuna. (2004). Human capital, innovation capability and economic growth in Portugal, 1960-2001. Portuguese Economic Journal, 3, 205-225.
- Aviral Kumar. (2011). Economic Growth and FDI in Asia : a panel-data approach. Economic analysis and policy, 41(2).
- Choudhry, Sohail Ahmed. (2018). Impact of FDI and Real Effective Exchange Rate on Saving and Economic Growth Nexus in Pakistan: An Empirical Analysis. Pakisatan Business Review, 20(3), 547-560.
- Du Yuhong, Abu Hassan Shaari Md Nor & Tamat Sarmidi. (2017). Nonlinear Effects of Human Capital on TFP: Evidence from Eight ASEAN Countries. Journal of Economic Cooperation and Development , 38(4), 123-154.
- Elsadig Musa Ahmed. (2011). Assessing the Impact of ICT and Human capital Impact on productivity of ASEAN-5 Economies. Journal of global management, 1, 23-35.
- Faisal Sultan Qadri & Waheed. (2011). Human Capital and Economic Growth: Time Series Evidence from Pakistan. Pakistan Business Review, 1, 815-833.
- Gratton and Ghosha. (2003). Managing Personal Human Capital: New Ethos for the Volunteer Employee. European Management Journal, 21(1), 1-10.
- Hazwan Haini. (2019). Internet penetration, human capital and economic growth in the ASEAN economies: evidence from a translog production function. Journal of Applied Economics Letters, 26(21), 1774-1778.
- Kwabena Gyimah-Brempong, Oliver Paddison & Workle Mitiku. (2006). Higher Education and Economic Growth in Africa. Journal of Development Studies, 42, 509-529.
- Sayef Bakari. (2017). The Lmpact of Domestic Investicment on Economics Growth: New Evidence from Malaysia. Journal of Smart Economics Growth, 8(8), 105-121.
- Theodore W. Schultz. (1961). Investment in Human Capital. The American Economic Review, 51(1), 1-17
- Yih-chyi Chuang. (2000). Human Capital, Exports, and Economic Growth: A Causality Analysis for Taiwan, 1952-1995. Review of International Economis, 8, 712-720.
- ชิดตะวัน ชนะกุล. (2562). ประชาธิปไตยกับการใช้จ่ายรัฐบาล กรณีศึกษากลุ่มประเทศอาเซียน (รายงานวิจัยลำดับที่ 10/2562). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- นพพล โชติวรวรรณ. (2554). ทุนมนุษย์กับการเติบโตทางเศรษฐกิจ กรณีศึกษา ประเทศไทย (วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพมหานคร).
- ณัฐวดี พรหมหิตาทร. (2558). ผลกระทบของอัตราการออมต่ออัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในประเทศไทย (วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตร์มหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพมหานคร.